

(Lászlóffy Aladár költészetéről)

Tizenkét évvel ezelőtt jelentkezett borzas fiatalként, valamiképpen a borzas fiatalok nevében is, meglehetősen riadalmat keltve jólfésült költészetünkben.

S mert az áramlathoz, melynek első szószólója volt, mély rokonszenv fűz, meg kell vallanom, elfogult vagyok iránta. Remélem, nem a javára, hanem meglévő javai miatt. A selejtjeit azért észreveszem, akárcsak azok, akik a rovására elfogultak, de ez engem nem izgat. Sok selejtet gyárt, miközben kitűnő költészetet alkot. Képzavaraival nem sokat törődöm: átsiklom azon, hogy „a művész ujjá indul el / mint eszmét hordozó agitátorok, / egymásnak idegen nyelvek közé...” (ujj a nyelvek között!), s felőlem mondhatja azt is, „a kezem, mint egy sziget napsütötten / itt nyugszik mindörökre már a földön” (sziget a földön!), hiteles beszéde elviseli ezeket, csak képmutató költészet bukik el képzavarokon. Nem háborgok a prózaisága miatt, ha ilyeneket olvasok nála: „Állandóan kísértének a dolgok, / A felismert hasznú formák / S az anyag igénybevehető szolgálatai.” Csakugyan prózaiain hangzik mindez, mint általában az értelmező beszéd, az értelem göcai mégis befogadják a versbe; ettől a puritán prózaiságtól csak az a nyafogó költőiség riad vissza, melynek egyetlen kincse az öltöztetett választékosság. Tudom, néha teljesen ökonómiátlan, amikor például fegyelmetlenül és kapkodóan újra mondja elég jól, amit két sorral fentebb már igen jól elmondott, az menti csupán, hogy nagy gondolat-torlódásától vág tulajdon szavába; nem is olvasom rá henyeséget, a pallérozott beszédet többnyire az eszmeszegények tekintik legfőbb költői erőnyeknek. Alig tartom említésre érdemesnek, hogy gyatrák a rimei, mégpedig nem a rímszótár elvont mértéke szerint, nem is az édesen ömlő muzsika igényeihez képest. „Költészek fel az embereket — nekik adom oda reggeli énekemet”, „anyagnak — nyugalma”, „versig — nyersig” — az ilyen rímpárok éktelenek az összecsengés funkcionális igénye szerint is; sebjaj, — jó rímeitől még senki sem lett jó költő. Bosszant is, de inkább elgondolkoztat, hogyan hallszik ki orkesztrációjából egy-egy József Attila-i szólam, mégsem olvasom rá az epigonizmust; könnyű azoknak, akiknek nincsenek elődei.

Ákármilyen tehetségnek felronám hát Lászlóffy gyengeségeit — Lászlóffy-nak nem. Ma már, három kötete alapján (*Hangok a tereken* 1962, *Színhelyek* 1965, *Képeskönyv a vonalokról* 1967) lehetek vele annyira elfogult, hogy ne tulajdonítsak túlzott jelentőséget borzosságainak, amelyek ürügyén (távolról sem miattuk!) olyan nehezen tudta indulásakor áttörni az előítéletek falát. Kár, ha annyit kell egy költőnek a közlésért küzdenie, — elég gond neki, ha megküzd a költői világgal.

I.

„Az egyetlen értelmes Emberi Rend érdekében”

Ákár mottója is lehetne Lászlóffy költészetének. Az értelem, az ember és a rend, ezek értékrendjében a legfőbb jók. „Az egyetlen értelmes Emberi Rend érdekében” — úgy mondja ezt, ahogy József Attila mondotta volt: „Egem az ésszel fölfogott emberiség világossága.”

Sok mindenben változott tizenkét esztendő pályafutása során — ebben nem. Első kötete kezdő sorai a megszületett embert illetik, utolsó kötete zárószorai a „jövőbeli embert”. Költészetének hűrjai e kettő között változó rezgésszámmal és amplitudóval remegnek, az ítélet végső motívuma mégsem változik: Ember, Rend, Értelem.

Találomra kinyithatom bármelyik kötetét, ott kísért mindenütt ceterum censeója: „Ember-kozmoszokban / benn, az értelemnek / aranyfellegei / hogyha megjelennek...” (*Érzékenyen élni*); „Jaj, ne hagyj el! Csak úgy bírom, / ha a kezem fogod végig / s továbbítod S.O.S-em / az erős emberiségig!” (*Jaj, ne hagyj el!*); „Vas is, virág is ő: a győzedelmes ember” (*Vas és virág*).

Ha így összeolvasom, magam is megriadok — beugrottam volna a demagógiának? Hogy lehet az, hogy ízlésem és hajlandóságom szerint vonzódok ehhez a köl-

tészethez, noha a legnagyobb szavak ismétlődnek benne mániákusan? Azt hiszem, az egészek az a titka, hogy Lászlóffy szemünk láttára vonja el ezeket a szavakat a valóságból: előttünk áll a tett, amelytől a káosz Renddé, az érzékenység Értelemmé, az élőlény Emberré gyűrődött. A szó itt lelke annak, amit illet, genezisének tanúja, eleven létének neve.

Hallom itt is, ott is, hogy igen egyoldalú ez a Lászlóffy-féle költészet, nem elég, hogy gondolati, azon belül is tisztára filozófia. Egyoldalú is meg absztrakt is. Igaz, Lászlóffy filozófiai embere, a „milliárd színhelyen szemmel tartott történelemakó“ mégis él, még ha mégoly filozófiaian elvont is, él, ahogy előttünk áll Minden Emberként: állat, amint kimunkálja magát a természetből, emberi ő, amint ki-verekeksi magát az őstörténetből, civilizált ember, sarkában az osztálytársadalmak történetével, huszadik századi ember, amint maga mögött hagyja bolygóját, hogy átröptse a történelmet a csillagokra, vagy visszazuhanjon, és kezdje előlről az egészet. Ember — ember. Ugyanúgy hangzik a jó költészetben, mint a dagályos lelken-dezésben. Csak a jelentése más. Itt ugyanis a szó nem poétikai kellék, hanem a tettenért világ, a megvallatott létezés. Ezért aztán, ha elem állítja győzelmét, mondhatja utána nyugodtan: „győzedelmes ember“, nem pufogó frázis ez. És reám is kiálthat „az egyetlen értelmes Emberi Rend érdekében“, ez sem közhely, nem is demagógia. Csak annyi kellett hozzá, hogy tanújává tegyen az értelem, az ember és a rend születésének.

II.

4 vers határán

A költő, aki a világot újrakölti, az örök újrakezadás kényszerét vállalja. Persze nem a világot kezdi ő előlről, csak rendszerint egy másik költőt. Lászlóffy például (egész nemzedékével egyetemben) József Attilát. Meg is mondták róla, hogy epigon. Amiből annyi igaz csupán, hogy kezdetben többnyire közepes József Attila-verseket írt, anélkül, hogy tudta volna, mit művel: „A fűből kipréselt őszi nedvek / Ott csordognának az utakon / S összegyűlnek a völgyek alján. / Belőlük forrnak a hűlt napon / A vad — hideg — jeges borok, / Amiktől majd a téli szél / Berúgva, bambán tántorog.“ Ez bizony egyelőre csak utánpótlás kamasz-hangon. Igaz, a nagyon tehetséges kamasz hangján. És sok tekintetben még ma is kamaszkorát éli. Amikor a továbbiakban azzal próbálkoznék, hogy nyomon kövessem Lászlóffy együvértartozását József Attilával és kifejlését belőle, akkor természetesen költői attitűd rokonságáról beszélek, nem költői rangról.

A példakép, ahogy neve is mutatja: a kép példája. Nincs azon semmi szörnyülködni való, ha a leendő eredetiség, amikor még ködös látomásainak homályában bolyong, a mástól már formába öntött látomás bűvöletébe esik, és annak határozott kontúrjai közé álmódja tulajdon körvonalazatlan képzelmeit. Csak az a fontos, hogy valóban vérségi kötelék legyen közöttük, valódi szemléleti rokonság hívószava állítsa az indulót példaképe mellé. Lászlóffy ilyen hiteles kapcsolat fűzi József Attilához, s akkor már aligha lehet nyomon követni, mi minden kavargott az agyában, amikor leírta ezt: „Amiktől majd a téli szél / Berúgva, bambán tántorog.“ A későbbiek bizonyítják — Lászlóffy a jeges szélről tanult dideregni, nem József Attilától. Hogy viszont a József Attilában ismerte fel tulajdon didergésének rejtelmét? Énistenem, — a legeredetibb gyermek is szülőktől származik. A szemléleti lezármaszás mágnese vonzott nyilván atyai sorokat a fejébe. Ilyeneket: „Az ifjú nyár / könnyű szellője, mint egy kedves / vacsora melege száll“; azután: „... megáll, sóhajt az éj; / leül a város szélénél. / Megindul ingón át a téren“, s ugyanonnan: „Kóbor kutyaként jár a szél, / nagy, lógó nyelve vizet ér / és nyeli a vizet“; vagy pedig: „Fürkészve, körben guggoltak a bokrok / a város peremén. / Az őszi szél köztük vigyázva botlott.“ S úgy történhetett, hogy addig dúdolgatta-dédelgette magában az ilyen sorokat, míg végül — nyilván öntudatlanul — kimondta: „Amiktől majd a téli szél / berúgva, bambán tántorog.“

Utánérzés ez, szó se róla, de nem olyan, mint például a petőfieskedőké, akik üvegből állították elő iparilag a Koh-I-Noor gyermekded hamisítványait. Lászlóffy a József Attila kezével csiszolgat ugyan, de tulajdon gyémántjait csiszolja.

Persze, akadt itt kezdetben mimélt gondolat is, olyan, amit nem lelkében álmódott hasonlónvá, csak lelkesen eltulajdonított:

De akkor honnan a lázad?

(József Attila: Kései sirató)

(Induló-téma)

Itt nyilvánvaló, hogy nem saját testének hőmérsékletén mérte az alkotás lázát — magát az alapélményt vette kölcsön. Más verseiben a hasonlóság jóval bonyolultabb, hiszen egyebütt eredeti élmény és élményhasonlítás munkál a vers mélyén. Például a vérévé vált minta öntudatlan ritmikai indíttatására így:

Hát agtálj! S az éneken
Legyen páncél az értelem!
(Maradandóság)

Hadd írjak szépet, jót — nekem
add meg boldogabb énekem!
(József Attila: Hazám)

Másszor a hasonlat-alakzatnak és a zeneiségnek egybejátszása módolja a verset. Egészen ellenőrizhetetlenül. Vagy a szavak fonetikai hanganyagának merőben véletlen összecsengése vezette az iker-hasonlatra, vagy épp fordítva, a megérlelődött iker-hasonlat kényszerítette, hogy öntudatlanul idomuljon zeneiségben is:

... a közeg térfogatában,
mint nyelvben a szavak:
alakok villamlanak.
(Kövek és szobrok)

Elmémbe, mint a fémbe a savak,
ösztonéimmal belemartalak,
te kedves, szép alak...
(József Attila: Oda)

Másutt világos, hogy az erkölcsi magatartás és az ítélet teljes azonossága parancsolja szájára a teljesen azonos formulát:

Nem alkuszunk — se stroncium, se kényes Nincs alku — én hadd legyek boldog
új unalom nem bont vissza a nyerség!
(Tengerképek. Álom)

Másként akárki meggyaláz.
(József Attila: Ars poetica)

Aztán akadnak egészen titokzatos hasonlóságok, ahol a konkrét képi látomás maradéktalanul autentikus, míg a metafora felépítésének a képlete tökéletesen József Attila-i:

Hiába tudom én véglegesen
és pontosan, hogy igazam van.
A párbeszédnek egyik fele csend,
a szív egyik szobája kong magamban.
(Én így is megvagyok)

Magadban döntöd el! Én fájlalom,
hogy nem felelhetek, ha kérjed: él-e?
Mert elfárad bennem a fájdalom,
elalszik, mint a gyermek, s én is vele.
(József Attila: Majd megöregszel)

A József Attila-strófa kezdő sora, „Magadban döntöd el!“, Lászlóffy versének a címébe téved: „Én így is megvagyok“, miközben József Attila második sora: „hogy nem felelhetek, ha kérjed: él-e?“, a Lászlóffy-vers szívdobbanása lesz: „A párbeszédnek egyik fele csend.“ Valami olyasmi történhetett itt, hogy a vers-élmény emlékként él tovább Lászlóffy lelkének mélyén, mint rezgésállapotban szunnyadó hang a kábelen, majd valamilyen eredeti élmény membránján visszaváltozik hanggá, és megszólal a rokonhangulat közeli hullámhosszán. Az áthallás mechanizmusát legfennebb egy ihlet-elemző elektronikus agy deríthetné fel, az áthallás oka azonban világos: a József Attiláéval közös élmény, mely a magány, a nosztalgia, a beletörődés és a büszke lemondás hangulata.

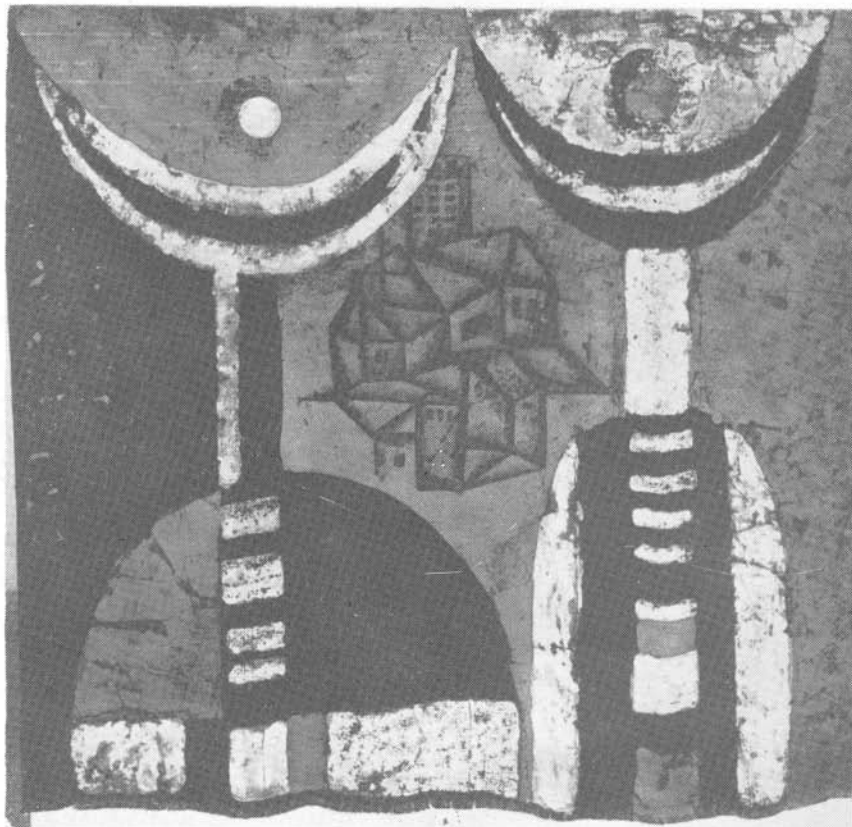
A rokon élménynek természetesen nem kell kötelezően hangulatinak lennie, lehet az indulat, érzelem, vágy, akarat, szenvedély. Vagy akár tiszta gondolat is, mint emitt, ahol Lászlóffy eszmetársítása öntudatlanul rokonul a József Attiláéval, s ez megindítja a tudata alatt megbúvó józsefattilás gondolatritmusok láncreakcióját:

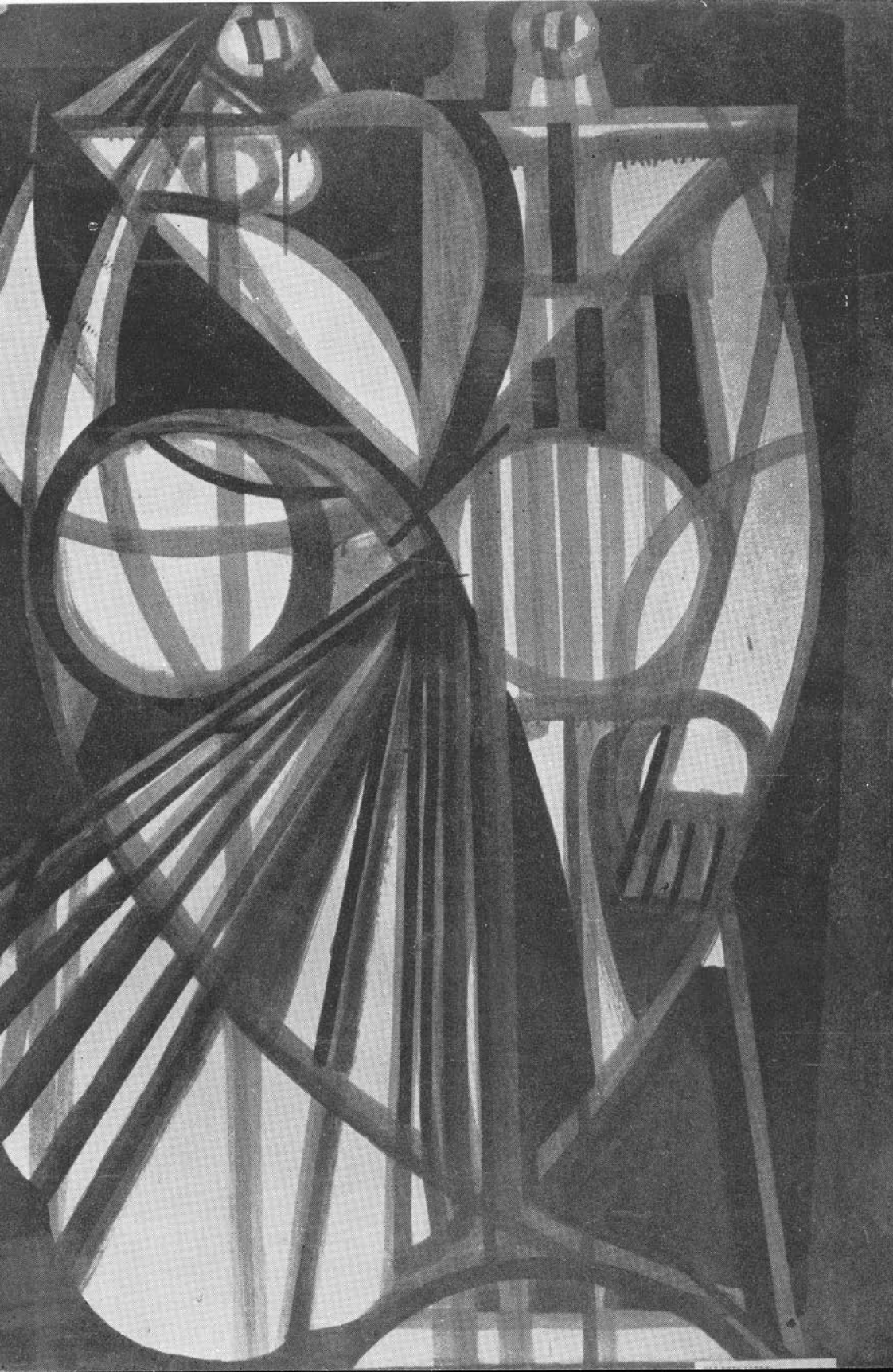
Magok úsznak a tengeren —
az első belehullt magok,
magok mélyén a szerelem,
szerelemben az állatok,
állat-tokban az ember ül,
emberben már a gondolat...
Két végtelen, kívül s belül,
egy réteget már bontogat.
(Tengerképek. A kezdet)

Én a széken, az a földön
és a Föld a Nap alatt,
a naprendszer meg a börtön
csillagzatokkal halad —
mindenség a semmiségbe,
mint fordítva, bennem épp e
gondolat...
(József Attila: „Költőnk és kora“)

FIATAL TEMESVARI KÉPZŐMŰVESEK MUNKÁIBÓL

1. Jecza B. Klára: Ünnep
2. Molnár Zoltán: A régi Temesvár
3. Kazinczy Gábor: Szultinai pár

Lászlóffy gondolatritmus sorozata tökéletes. Nemcsak hasonlóság dolgában, de művészileg is. Ami ebben az esetben mégsem biztató vélemény. Tökéletes József Attila-sorokat írni ugyanis József Attila dolga, és egyetlen költőnek sem édesemes azért küzdenie, hogy a csúcsteljesítmény legkivételesebb perceiben már meghódított csúcspokra hágjon. A hasonlítás tökéletes volta egyszerűen az út járhatatlanságának a bizonyítéka. Elveszett költő volna, ha ezt a művészi teljesítményt bármikor meg tudná ismételni.

Mert rokonságuk gyökere nem a példakép ismétlésére való hajlandóság, hanem az, hogy ő is személyes ügyének érzi az emberiség leggyötrőbb létkérdéseit, akárcsak József Attila. Egyetemes összefüggések és végletes ellentmondások kérdőjelei között vergődő lélek a József Attila lelke; ez vonzotta magához Lászlóffy, akiben szintén végletes és egyetemes gondolat keres költői látomást. Csak hogy a József Attila agyát megjáró gondolatnak nem kell látomás után keresgélnie, az a gondolat már eleve képi alakban jelenik meg az érzékeiben. Amihez — ha már költőről van szó — talán nem is keil zsenialitás, — mondhatná valaki. Gondolata válogatja. Van olyan is, amihez páratlan zsenialitás kell. Mert a gondolatnak olyan a természete, hogy addig szárnyal, amíg kirepül látókörünkből. Bizonyos határon túl még a költők látóköréből is. József Attilának viszont olyan a pillantása, hogy a gondolat az absztrakció legmagasabb szférájában sem menekülhet a szeme elől.

Aminek a normális költői szemléletben már egyáltalán érzéki megjelenése sincs, azt József Attila a legtermészetesebb metaforikus viszonyok képében szűri ki az életből. Ő az áru fétis-jellegét pezsögősüvegbe zártan fedezte fel, s ha arról akar beszélni, hogy az árutermelés elrejtje a valóságos emberi viszonyokat, egyszerűen kiengedi az értéktöbblet szellemét a palackból: „Miatta nem tudja a részeg, / ha kedvét pezsögbe öli, / hogy iszonyodó kis szegények / üres levesét hörpöli!"; számára a determinizmus sem az egyetemes oksági összefüggés elve, hanem az egymástól szabadulni nem tudó tárgyak halmaza, s ha azt akarja mondani, hogy mindannyiunkat kénytelen meghatározottság köt, egyszerűen kikiáltja: „Akár egy halom hasított fa, / hever egymáson a világ, / szorítja, nyomja, összefogja / egyik dolog a másikat...”; a világ együvé hordott nyomora (ami normálisan csak statisztika lehet) számára a penészesedés élménye, és a nyomorgó országok sokasága (ami normálisan csak tékép lehet) számára a falon kiűtő salétromfolt látványa, s akkor, azt, hogy a föld minden nyomorúsága ide sűrűsödik ebbe a szobába (amit más költő inkább retorikusan mondana), ő egyetlen metaforával szuggerálja a szemünkbe: „A nyomor országairól / térképet rajzol a penész”; nála még a Semminek is van képi megfelelője: az elporladó valami, — s mire úgy érzi, hogy költeménye nem egyéb, mint céljától megfosztott értelem, addigra már fel is fedezte, hogy: „Úgy szállong a semmi benne, / mintha valaminek lenne / a pora...“ József Attila érzékeinek a szó szoros értelmében nincsenek korlátai; ami másnál még ingerküszöb alatti hullámrezgés, nála már eleven hang, ami másnál már merő absztrakció, nála még mindig szín, forma, kép. Azt hiszem, ha akarná, a benzolgyűrű vegyképletét is hasonlatba tudná írni.

Néhány évvel ezelőtt még nagyon ráfért volna Lászlóffyra az intelem — ne kapaszkodjék olyan görcsösen mestere kezébe, mert ez a kéz maga után vonszolja tulajdon régióiba, s ott ő amúgy is csak bukdácsolhat a nyomában. Ilyenformán: „... az ezerméterek s az évezredek / mint hang-szólószemek / fülünkbe összefűzve érnek”, s csak csodálkozik az ember, hogy kerül a szólószem a fülébe, amikor voltaképpen azt akarta mondani, hogy hatalmas térbeli távolságok és mérhetetlen időbeli messzeségek gyűjtik fel tartalmainkka az emberiség vívmányait. Amit József Attila így mondott: „minden emberi mű / értelme ezért bűg mibennünk, / mint a mélyhegedű.“ Hiába gondolkodik tehát József Attilához hasonló absztrakciókban, ha nem érzel hasonló konkrétsággal. Másutt a halálról így: „Egy foltnyi semmi volt, / ahogy egy víztócsában tükröt vet az ég / s az utcák fénytelen mezőjén úgy ríkit, / mint tengerszemnyi fenekletlenség.“ Nem is rossz ez, de kissé terhes a képzeletnek, túl sok ahhoz, hogy semmi legyen, túl súlyos ahhoz, hogy — megint csak József Attilával — „valaminek lenne a pora“. Arról van szó ismét: egyetemes összefüggésekre mozdul Lászlóffy agya, akárcsak a József Attiláé, de aligha győzi képzelelőrel. Ami ebben az esetben viszont nem túlságosan elmarasztaló vélemény, mert ismétlem, zseni legyen, aki az egyetemes gondolatot hasonlatban éli meg, amikor az egyetemes gondolatnak nincs egyedi hasonlója a képzetek világában. Az már Lászlóffy személyes balszerencséje, hogy eszmeileg olyan költővel rokon, akinek „álmaiban megjelent / emberi formában a Csend“, s ettől az Úr üzenete is csak képeskönyv neki.

Ahogy József Attila egy metaforikus viszonyt minden következményében kibont, azt a végetnemérő dialektikát amúgy sem lehet megtanulni:

*Megszólítanak, mert ők én vagyok már;
gyenge létemre így vagyok erős,
ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál,
mert az össejtig vagyok minden ős —
az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik:
apám- s anyámmá válok bcdogon,
s apám, anyám maga is ketté oszlik
s én lelkes Eggyé így szaporodom!
(József Attila: A Dunánál)*

Az ehhez hasonlóan bonyolult dialektika Lászlóffyánál így keres hasonló képi megjelenést:

*Csupa ilyen Minden kerül a földbe:
személy, ki már különkül összeállt egésze
a darabonként felismert világnak,
melynek ő — a látó — is csak része.
Végtelenszer így önmagává válva
és újra beépülve, összeállva
mindenségünk valamire készül:
tehát minden, mit hozzá ember hord —
legyen bár öntudatlan —
kozmiikus értelművé egészül.*

(Materializmus)

Valami különbség azért mégis van a kettő között. Csak annyi, hogy a „lelkes Eggyé így szaporodom” — a gondolat képe, a „Végtelenszer így önmagává válva” — a gondolat képlete. József Attila képpé varázsolja az Időtlent is, mert mérni tudja a korát. Magán és elődein méri — ő az, aki apja és anyja osztódása révén tulajdon ösévé egyesül, illetve osztódik apja és anyja egyesülése révén „lelkes Eggyé”; nála évmilliók története egyetlen alany metaforikus viszonya a megszemélyesített mindenséggel a végtelenedik hatványon. Lászlóffy Mindenéről viszont csak kimondatik, hogy „végtelenszer önmagává válik”. Neki nincs metaforikus idő-mértékegyesége az időtlenhez, nála a Személy a maga elvontságában nem egyesülhet érzékileg az ugyanacsak elvont Mindennel, metaforába kényszergetésük legfennebb képzavarhoz vagy pedig kép helyett képlethez vezet.

Van a József Attila-i vízióknak valami olyan tulajdonsága, amit a körüléktan skizofrén képességnek tart; megfeszülés a véletek között („...nagy-nagy szerezetre / minden napok Egy-Nappá égnek össze“) karnyújtásnyi közelítés valóságos és szellemi között, de úgy, hogy az absztrakció is testet ölt („egy tisztá érzés arra bandukol“) és a testi is szerkezeti vázára bomlik („a semmi ágán ül szívem“); keringés külső és belső örvényeiben, de úgy, hogy hol a külsőt fogadja belsejébe („sebed a világ, ég hevül“), hol ő maga tör a külsőbe („világizzása hőmérsékletem“); szédítő csapódás magasságoktól mélységekig („...életem csúcsai közt, a távol / közelében zengem, sikoltom, / verődve földön és égbolton“), s ebben a zuhanás-emelkedésben a mélység is csúcs („hörpintek valódi világot / habzó éggel a tetején“), s a magasság is akna („a zúgó egek fenekén lapulok“). Nála társítás és metafora nem külön tagok, ellenkezőleg — és ez is skizoid vonás —, a legtermészetesebb képi társítások (sötétség—némaság, némaság—hideg, hideg—úr, úr—hold) a legbizarrabb fogalmi társításokkal (sötétség—ezüst, csont—hang, csönd—koccanás, koccanás—molekulák) olyan szervesen egyesülnek metaforikus kapcsolatba, mintha ösztön vonzaná őket egymáshoz. („Ezüst sötétség némasága / holdat lakato! a világra. / A hideg úron holló repül át / s a csönd kihül. Hallod-e, csont, a csöndet? / Összekocannak a molekulák.“) A sötétség a társítások nyomán világtalansággá vakult, a csönd halálos némaságba fulladt, a hideg lesüllyedt az abszolút fagypontra, amitől a téli éjszaka túltárgult önmagán, amikor pedig a társuló képzetek metaforává hatványozódnak, ez a téli éjszaka egyszerűen magával az úrral lesz azonos.

A József Attila-i képrendszer spirálisán Lászlóffy óhatatlanul eszméletét veszti. S mert a József Attilával rokon absztrakcióiról nem mondhat le (ezzel azt tagadná meg, amiért ír), csak úgy térhet önmagához, ha a példát követi, de elszakad a példaképtől. Mert a végtelen absztrakció képi megjelenése csak végső fokon lehet

metafora: ha radarszemű költő fogja fel. Az egyetemes gondolat adekvát költői látomása: az asszociáció. A metafora ugyanis (mindegy, mi a formája — hasonlat, metonímia, megszemélyesítés vagy szűk értelemben vett azonosítás), mindig hasonlított és hasonló viszonya, tehát — rigurózus kép. Abban két jelenségnek csakugyan hasonlítania kell egymásra, érzékiileg vagy racionálisan, egyetlen vagy számos tulajdonság alapján. Az asszociáció nem ilyen természetű. A metaforából ered az is, de túlnyújtózkodott rajta, nagyobb távokat összekötő íve nem nyugszik már a hasonlított és a hasonló pilléreire. Nem is olyan szilárd, mint amaz, de elég neki, ha megsejtésre, beleérezésre, színesztéziára, fogalmi áttételekre támaszkodik. Nem szeszélyből — kényszerből. Az a tárgy ugyanis, amit képpé tesz, alig vagy egyáltalán nem viseli el az érzéki hasonlítás műveletét. A költő, mondjuk, a végtelenhez akar mérezkedni. (Persze, nem a hagyományos égbolthoz, — az véges és be is váltotta évezredek lírájában minden metaforikus ígérését.) A huszadik századi költő a transzcendentális végtelenhez vonzódik. De mihez hasonlítsa, ha az nem hasonlít semmi végesre? S akkor vagy olyan tébolyult látomású, mint József Attila, s azt mondja: „Csak néhány gondolat örül bele, / hogy mért virít, bár marja úr szele, / kerengő bolygó friss humusza lelkem“, vagy nincs neki ilyen szemlélete, s akkor jobb, ha lemond magáról a metaforáról. Ha ugyanis ragaszkodik hozzá, hasonulhat addig a példaképéhez, amíg ezt mondja: „Aki ember, végre itt a Végtelen / fókuszában érzi magát jó helyen“, ami igen találó, de tökéletesen epigon; vagy addig kényszerítheti metaforikus látomásra érzékelt, amíg ilyet mond: „A végtelen... mely süt szemünkre, / mint engedelmes, meztelen nagy tükre / maga-néző cseppnyi fókuszának“, ami feddhetetlen logikájú hasonlat, de olyan bonyolult, hogy riadtan kering fölötté a képzelet; mondhatja esetleg ezt is: „Négy húr a mindenség: a tér hárfáján mély / dimenziók. / Bennük kerengő kis szilícium-csillagunk / a költészet madarának látszik“, ami emeletes képzavar, hurok a képzeleten; végül mondhatja ilyenformán: „Végtelenszer így önmagává válva / és újra beépülve, összeállva...“, s ezzel már túl is repült a jelenségek légkörén, ki a fogalmi képletek sztratoszférájába, ahonnan a képzelet aláhull.

Ha tehát Lászlóffynak nincs olyan apokaliptikus pillantása, hogy a merev alkatú metaforába (x azonos y-nal, x olyan, mint y) befogja a végtelent, rá kellett jönnie, jobb, ha a társítás kerületűtján férkőzik a közelebe. Az asszociáció alkalmazkodóbb természete (x felidez bennem valamit y-ról) a végtelent is magához csalogatja, és általában bármi érzékfelettit. (A szimbólum szintén alkalmas erre, mégpedig sokértelműsége következtében [x. lehet á. is, y. is, és á-tól y-ig bármi], de ebben az esetben nincs miért beszélni róla, mert a szimbólum mítikus képforma, Lászlóffy viszont jellegzetesen demitizáló költő.) Képzeletét egyre tudatosabban járhatja most már a beleézés és a gondolati áttételek útjain, s noha itt viszont a túlbeszéléstől kell tartania, kiderül, hogy az az érzékfeletti, ami sok-vonzatú metaforáiban bonyodalmas és olykor zavaros, egyszerűen látomásához illeszkedik, ha társít: „A mélyben egy kövön koccanás nélkül fenékre ér / a halott zsebórája / s az idő belőle, mint kis buborék betéved egy csiga / végtelen labirintusába.“ A kép egyetlen metaforikus eleme: „az idő... kis buborék“; ez sem a végtelent érzékíti, ellenkezőleg, az emberi lét végeességét. Minden egyéb már kapcsolás: A halott órájából kiillanó idő gondolattársítás, az pedig, hogy egy csiga labirintusába illan át, hozzátársított képzet. A csiga-asszociáció nem kevésbé szugesztív egy találó metaforánál. Itt háromértékű hasonlattal ér fel, mert 1. a csigahéj mésvázza (a szerves elmeszesedése) szinte konvenció-szerűen hordozza a rétegződő idő gondolatát, 2. a kagyló labirintus-vájata az út titokzatos voltát idézi fel, 3. az ütvésző végtelen vonulata a belétevédt idő-buborékot az Öröklét útjára indítja. Így kerekedik ki a kép jelentése: a véges élet halálában is gyarapítja az emberiség halhatatlanságát.

Ebbe a képrendszerbe remekül beilleszkednek Lászlóffy gondolatai. Vándorolhat a társításokkal az ősidőktől máig, a pillanattól az öröklétig, az atomtól a világegyetemig. Érdekes, hogyan bukkann fel Lászlóffy verseiben ezentúl is a metafora; sosem emeletes, mindig csak egyetlen viszony tisztázására való, a jelentéshordozó társításrendszeren belül: „Madarak repülnek át valami / millióéves tájon, megjegyzett tereken, / s tisztelettel felkrúgatnak / a Diadalmas Fegyelemnél: / gerincoszlopra kötözve / kívánságszárnyú társaik vergődnek ott“ (*Az ablak előtt*). Persze, József Attila munkái ennek a képnek a mélyén is, de most már úgy, hogy a hajszálcsovesség törvényeivel hat, semmi sem ömlik át belőle közvetlenül, mert Lászlóffy is rájött arra, mit tanulhat tőle, mit nem — csak egyetlen jelentést bíz azonosításra: a fegyelem gerincoszlopra vont vágy. József Attilánál hasonló esetben

a kép minden eleme a gerincoszlopot kifejlesztő évmilliók, a fegyelemmel meghódított terek, minden a világon a madár—ember viszony metaforikus lehetőségeiből bomlana ki, és hasonlat-madarai ekkora jelentés-teherrel is könnyedén szárnyalnának; Lászlóffy azonban tudja már, hogy nem kényszergetheti alacsonyabb-röptű képzetét, az ő metaforája csak kínlódna ekkora jelentés súlya alatt, s ezért az eszme magvát gondolatársítással jeleníti meg. Mint ott, ahol a mai költő az őskiáltást folytatva áll helyt az emberiségért: „Mekkora tér! / Hova lesznek a lelkek, / Akik az elődök ürbeordításaira / Most érkezeti visszhangra — magukért megfeleltek?“ (*Sermo super sepulchrum*). Vagy itt, ahol Hellász hagyatékából építi fel a jövőbeli embert: „Részletekben küldtek el, / mint a megtalált szobrot. / Egy karaván Bizácon át elhozta / eszméletem“ (*A jövőbeli ember*). Természetes, majd-nem diskurzív hang, végre Lászlóffy saját hangja.

A *Hangok a tereken*-ben nemigen engedi még szabadjára képzet- és gondolatársító képzetét, a *Színhelyek*ben már jó néhány gondolat leli fel asszociatív formáját, végül nemrég megjelent kötete (*Képeskönyv a vonalakról*) nagyobbbrész ilyen versekből áll, annak legjobb ciklusa, a *Bulevárd Termopilé* csakis ilyenekből. Az asszociáció áramlása azután szüntelenül vájja, szélesíti a versszerkezet medrét. Lászlóffy mindig is a szabadvers felé hajlott, nagy társítás-láncolatai most egyre sűrűbben viszik a makáma felé. (Egyszer írni kellene arról, hogyan függ össze — persze csak eredetében — képrendszer és zeneiség: elbeszélő költészet a klasszikus időmértékes verseléssel, metaforikus líra a rímes időmértékessel és a hangsúlyossal, asszociatív líra a szabadverssel, illetve a ritmizált prózával) Bárhogy legyen is, Lászlóffynál így éli ki természetét a társítás: képzetek és gondolatok addig vonzzák egymást, míg makámává láncolódik az egész:

Elvileg az öntudatban, mint a térképeken, határozott vonala-rajza van a szellem kontinenseinek: eddig az értelem, mint a szárazföld, a biztos talaj — onnan az érzékenység, mint az ingatag óceán... Itt élek ezen a sávon. Szemem előtt teregeti folyton az egzakt fizikára áttetsző csipkéit az emberi kiszámíthatatlan (A vers határán).

Hol hallottam már ezt? Sehol. Ezt sehol. És mégis. Valahol mégis hallottam valamit, amitől ez jöttányit sem veszít eredetiségéből, noha nélküle meg sem született volna:

*Már régesrég rájöttem én,
kétéltű vagyok, mint a béka.
A zúgó egek fenekén
lapulok most, e költemény
szorongó lelkem buboréka.
Gonosz gazdáim nincsenek,
nem les a parancsomra féreg.
Mint a halak s az istenek,
tengerben és egekben élek.
Tengerem ölelő karok
meleg homályú, lágy világa.
Egem az ésszel fölfogott
emberiség világossága.*

(József Attila: *Már régesrég. . .*)

Ha Lászlóffy költészete nem idézné annyiszor és annyi alakban a József Attilaét, a *Vers határán*-ról és az ahhoz hasonlókról eszébe se jutna senkinek, hogy egyáltalán keresheti mögötte a *Már régesrég*-et vagy bármi egyebet. Amit Lászlóffy az emberiségnek igényel, hogy ne másolja a múltját, — azt kimunkálta végre a maga számára is. Úgy hasonlít itt már József Attilához, mint minden egyéniség a hagyományához: ő maga emlékezik, de nem emlékeztet reá. Mert nem kapaszkodik már József Attila kezébe, hogy szédítő metaforáinak pályáján szédelegjen utána, hanem tulajdon társításainak láncolatán át érinti a kezét.

III.

Háromszázan mindig visszaállnak

Értékrend dolgában semmit sem változott tizenkét esztendő s pályafutása során. Az értékeket megvalósító világmindenség ártatlanságára azonban ma már nem esküszik. Ember, Rend, Értelem — állapította meg a *Hangok a tereken*-ben és a *Szín-*

helyekben; a *Képeskönyv a vonalokról* verseiben követelően kiáltja: Ember; Rend, Értelem!

Bevallom, egy időben aggódtam már érte annyi határtalan és idillikus rajongása láttán, amivel minden jelenvalót megajándékozott, hálából a meghaladott múltért. Bizott az összejtben, amiért emberré sikeredett, és az emberben, mert sikerült neki összejtéből is kialakulnia. Bizott az őstörténetben, amiért történelemmé vajudta magát, bizott a természetes kiváltszódásban, a Jó átörökítésében, a civilizációban és a világmindenségben.

A modernség bajnokaként ünnepelték a fiatalok, amikor fellépett, mert a mi századunk módján érzekelte és szabadversbe írta a *haladás tényeit*, s közben nem vették észre, hogy a *haladás fogalma* viszont a múlt századi materializmus klasszikus rendületlenségével ült a tudatában: „A naprendszer üzemben áll. Az egészség még egy központja / van: az emberi elme, aki először tudta! / Körülötte százszor kerébe törték a valóságot. De az / állandó kivégzés az ő jóvoltából válik egészséges tornává / az emberiség számára, ki már olyan nagyhatalom, mint a / világhosszág“ (*Metszet az időben*). Olyan rajongóan naiv, mint aki nem veszi észre, hogy az emberek azóta két világháborúban és néhány kivégző táborban is kipróbálták már az emberiség gyógytornáját. Egyik közös barátunk mondta neki a *Színhelyek* megjelenése után: „Te a csillagokkal jéghokizol, miközben pechesebb öcséd megfagy a földön.“ Talán megütődött akkor, — mi a kifogás, hiszen igaz minden, amit állít. Csakhogy a vers nem minden igazságot visel el állító módban. Azóta rájött, hiába mond igaz tényeket, amikor magabiztosan tudomásul veszi, hogy „az állandó kivégzés“ az elme jóvoltából „egészes tornává válik az emberiség számára“, a költészet igazához akkor áll közelebb, amikor hagyja alább is: „S úgy megviselt a félsz, a sok sötétség, / a szemvesztő vakoskodás s az álom, / hogy elég pár személyes semmiség — és / helyem emberiségként sem találok.“ (*Érzékenység*).

Ehhez azonban meg kellett illesse őt is a történelem. Persze nem úgy, hogy elveszítse hitét, de legalább annyira, hogy ébredjen fel benne az érzék az ellentmondások iránt. Mert nagyszerűek ám a tárgyak, a civilizáció tárgyai, amiket ő annyira és oly rokonszenvesen szeret, de csak úgy válhattak szolgálóinkká, hogy közben rabjaikká is tettek bennünket az eltárgyasult világban. S nagy kincsünk a Rend is, amiért ő rendületlenül kiáll, olyan nagy kincsünk, hogy eszünkbe se jut, mennyi szép ihlet elfojtásával fizettünk érte. És csodálatos az Értelem, aminek győzelmet hirdeti, csak éppen gondolni kellene néha rá, hogy ez az értelem a megcsontított és láncravert személyiség élén vonult be győztesként a történelembe. S az Ember, a nagyszerű ember is inkább csak engedelmes eszköze volt örökké az emberiség magasabb szempontjainak, holott valójában a célja neki. A csodálatos haladás múlt századi eszméje valahogy így módosul századunkban: fájdalmasan csodálatos. Mert mindig kiteljesedik általa valami nagy ígéret, s mindig elsorvad benne valami énünk jobbik feléből.

A *Színhelyekkel* Lászlóffy korszakot zárt: rajongó kamaszkorát. A szó szoros értelmében zárta, — záróversében ködlik fel először, hogy a civilizáció is legalább annyira ellentmondásos, mint a barbárság, s a huszadik század sem kevésbé, mint a civilizáción át hozzá vezető út. És hogy állítás helyett inkább sikoltani kellene: „Ó, mennyi sajtó feszülés! Mennyi zabolázásból állunk itt az eszmélet wagneri színpadán, az öntudat kútjában, az ősi erdőkből szobába-jöttek, milliárdos életünk megszervezésére képesen... s rendre elveszítjük legősibb ihleteink“ (*Köd*).

Így vezet a *Színhelyektől* egyetlen érzelmi rezdülés a *Képeskönyv a vonalokról* verseiben uralkodó életérzés felé. Ezekben ismerte fel Lászlóffy, mi az ára a világ meghódításának: „Torz természet. Ember nélkül bamba. / Jön az agy, s majd test nem kell talán. / Én még együtt érzem ezt magamban: / kibernetikus majom a fán“ (*A költő*).

A költő nevében szól, de általában az emberről beszél. Most már féltve szereti, mert felismerte, hogy a világmindenség meghódítása esetleg emberi mindenségébe kerülhet: „Homérosz kortársa: fű volt a lelkem. / Úgy még figyelmet nem érdemeltem. / De most mint EMBER, történettel telve / csak nem végzem újra bambán lelegetve“ (*Huszadik század*). Ha pedig ilyen gondolat egyáltalán felmerülhet, akkor múlhatik a véletlen is, hogy annyi halál legyőzése után egyszerűsak nem sikerül, és akkor egycsapásra és bosszúállóan szerzi vissza útjait a meghaladott természet meghaladója fölött, és int a „történettel teljes embernek“, hogy véget ért a nagy kaland: „És így? Itt vagyok temetetlen: / félig a földben — félig

a levegőben, / kidugták láthatatlan felsőtestem az űrbe. / Óriás totemoszlop vagyok valami történelemutáni / hűsvétszigetről: ez volt az ember!" (Mérés).

Egész költészete ember-voltunk vajúdásait feszegeti, sosem volt tehát titok előtte, hogy a haladás *ellentmondások révén* jön létre. Remélte azonban, hogy leg-
alább létrejötte után *ellentmondásmentes kiteljesedés*. S amíg remélte, addig nem is voltak apokaliptikus látomásai. Most viszont tudja már: sosem porlad el annyi szenvedés az úton, hogy valami ne szivároгjon át belőle a célba. S így kényszerül reá, hogy végiggondolja a gondolatot, amit huszadik századi költő el sem kerülhet: mi lesz, ha a történelem belebotlik tulajdon ellentmondásaiba? Innen erednek halálvíziói. Szüntelenül visszatérő gondolata azonban mégis az, ami *A formák, A légiók ősszel, A rotterdami bírák, a Szentilonán, A jövőbeli ember, a Bulevárd Termopilé* kiáltásaiból hangzik:

Indult az első, a tizedik, a tizezredik állig fegyveres, fekete szoknyás, szakállas harcos... De egy sem érkezik meg a pusztulás csóvájával a városok alá. Valami egyenként elnyeli őket. Az emberarcú Termopilé.

Vasárnap este a körúton... A negyvenkilenc emeletek sora kétoldalt örökké határol, ógörögország óta. Ez az egyetlen út, melyet elállva mindig a háromszázak, a hátországot védik.

Nem igaz, hogy Leonidász fejét már hazaküldték Spártába.

Az a fej itt van a gerinceden.

(Bulevárd Termopilé)

Ilyen az öröklét. Az emberiség nem jókedvében győzi le szakadatlanul a halált, de azért, mert szakadatlanul újratermeli az életveszélyt. A halhatatlanság való természetének felfedezése nem vezet azonban Lászlóffy-t kiabrándulás felé. Naivitását veszítette el csupán, — hite megmaradt. Nem állítja már az emberiség bevégzett diadalát, de hajthatatlanul hirdeti, hogy — nem mond le róla. Az ember, a rend és az értelem magától értetődő tudomásulvétele helyett valahogy jobban is illik a költészet szelleméhez mai hősi és tragikus érzésvilága, — mégis, mindennek ellenére: Ember, Rend, Értelem.

Fuhrmann Károly:
Ünneп